

**GNOSEOLOGIYA VA EPISTEMOLOGIYAGA
ASOSLANGAN PLYURALISTIK YONDASHUVNING INSON
TAJRIBASINING XILMA-XILLIGINI BOYITISHDAGI AHAMIYATI**

Xaydarova Zebiniso Nusratullayevna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston

Milliy universiteti magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada gnoseologiya va epistemologiyaga asoslangan plyuralistik yondashuvning inson tajribasining xilma-xilligini boyitishdagi ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Gnoseologiya, kosmos, perspektivizm nazariyasi, materializm, ekologik determinizm, texnologiya, madaniy innovatsiya, qadriyat.*

Gnoseologiya bilimlarni qanday qo'lga kiritishimiz haqidagi turli nazariyalari bilan turli shaxslar va madaniyatlar bilim olishga har xil yo'llar bilan yondashishi mumkinligini tan olishga yordam beradi. Voqelik tabiatini o'rganuvchi ontologiya bizga dunyo haqidagi tushunchamiz e'tiqod va qadriyatlarimiz asosida shakllantirilishini eslatib, mavjud narsalarni turlicha talqin qilishga olib keladi. Ushbu xilma-xillikni tan olish bizga qarashlar va tajribalarning ko'pligini qadrlash imkonini beradi.

K. Siolkovskiyning fikricha, "hamonki insonning mavjudligi tasodifiy emas, balki kosmos bilan uzviy ekan, biz biladigan bu kosmos boshqacha bo'lishi mumkin emas". Siolkovskiy insoniyatning mavjudligi tasodifiy hodisa emas, balki koinot rivojlanishining zaruriy natijasi deb hisoblagan. U hayotning paydo bo'lishini kosmos ochilishining ajralmas qismi, tasodif emas, balki tabiiy rivojlanish deb bildi. Bu insoniyat va koinot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Siolkovskiy odamlarni alohida mavjudotlar sifatida emas, balki katta kosmik tizimning ajralmas tarkibiy qismlari sifatida ko'rgan. Bizning mavjudligimiz koinotning jismoniy qonunlari va shartlariga chuqur bog'liq. Mazkur fikrlarning eng muhim qismi kosmos, biz kuzatayotganimizdek, u bo'lishi mumkin bo'lgan yagona yo'l degan ma'nodir. Bu koinotning deterministik nuqtai nazaridan dalolat beradi, bu fizika qonunlari, tabiat doimiylari va koinot evolyutsiyasi aqlli hayotning oxir-oqibat paydo bo'lishiga imkon berish uchun oldindan belgilab qo'yilganligini anglatadi. Siolkovskiyning nuqtai nazari kosmologiyadagi antropik prinsip bilan biroz o'xshashdir, bu koinotning xususiyatlari hayot mavjudligini ta'minlash uchun ajoyib tarzda sozlangan ko'rinadi. Biroq, antropik prinsip ko'pincha teleologik tasdiqlash emas, balki tavsiflovchi kuzatish sifatida talqin qilinadi.

"Inson va uning muhiti o'rtasidagi o'zaro aloqa to'g'risida X. Ortega-i-Gasset yaratgan perspektivizm nazariyasida gap boradi". Ortega Gasset falsafasi boshqa falsafiy tizimlar singari "perspektivizm nazariyasi" ni aniq ta'riflamasa-da, uning ishi istiqbol tushunchasiga va uning o'zimizni va dunyoni qanday tushunishimizga, shu jumladan, o'zaro ta'sirimizga ta'siriga katta urg'u beradi. U buni alohida "nazariya" sifatida tuzmaydi, lekin uning falsafasining asosiy elementlari to'g'ridan-to'g'ri inson va atrof-

muhit o'zaro ta'sirini istiqbolga asoslangan holda ko'rib chiqadi. Ortega Gassetning g'oyalari insoniyat va uning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'siri bilan bog'liq. Ortega Gassetning "vaziyat" tushunchasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Uning ta'kidlashicha, odamlar alohida mavjudotlar emas, balki ularning jismoniy va ijtimoiy muhiti tomonidan tubdan shakllanadi. Bu holat shunchaki fon emas, u faol shaxs va ularning imkoniyatlarini tashkil qiladi. Atrof-muhit bilan o'zaro munosabatimiz passiv emas, bu bizning tajribamizning hal qiluvchi elementidir.

Ortega Gassetning istiqbolga urg'u berishi bizning atrof-muhit haqidagi tushunchamiz har doim shaxsiy tajribalarimiz, e'tiqodlarimiz va qadriyatlarimiz orqali filtrlanishini ta'kidlaydi. Atrof-muhitni "ko'rishning" obyektiv, yagona usuli yo'q. Buning o'rniga bir nechta istiqbollari mavjud bo'lib, ularning har biri individual sharoitda shakllanadi. Ortega Gasset "sabab" (sof mantiq va intellektual mavhumlik) va "hayotiy sabab" (yaxlitroq, kontekstga sezgir tushunish usuli) o'rtasida farq qildi. Uning fikriga ko'ra, bizning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatimiz hayotiy sabablar orqali yaxshiroq tushuniladi, bu aniq holatlar va shu sharoitlarda shaxsning hayotiy tajribasini hisobga oladi. Odamlar va ularning atrofidagi dinamik munosabatlarni tushunish uchun faqat sof aqlning o'zi yetarli emas. Ortega Gasset bizning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatimiz shunchaki passiv kuzatish masalasi emasligiga ishonadi. Biz shunchaki atrofimizni idrok etmaymiz, biz ularga amal qilamiz, ularni jarayonda shakllantiramiz va o'zgartiramiz va bu harakatlar, o'z navbatida, bizning atrof-muhitimizni tushunishimiz (perspektivimiz) bilan shakllanadi. Bu teskari aloqa davrini yaratadi. Aslida, rasmiy ravishda qat'iy belgilangan ma'noda "perspektivizm nazariyasi" bo'lmasa-da, Ortega Gasset falsafasi inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni dinamik, istiqbolli va tabiatan kontekstli munosabatlar sifatida tushunish uchun mustahkam asos yaratadi. Bizning tajribamiz va atrof-muhitga bo'lgan munosabatimiz obyektiv emas, balki bizning o'ziga xos sharoitlarimiz va ularni talqin qilish usuli bilan shakllanadi.

"Inson muayyan fizik dunyoda yashaydi va faoliyat ko'rsatadi. Binobarin, mazkur dunyoning fundamental xossalari insonning aks ettirish, ruhiy faoliyatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmasligi mumkin emas". Bizning jismoniy muhitimizning xususiyatlari bizning fikrlarimiz, in'ikoslarimiz va aqliy jarayonlarimizni bevosita va sezilarli darajada shakllantiradi. Bu materializm va ekologik determinizmga asoslangan istiqboldir, garchi u boshqa omillarni istisno etmasa ham. Geografik xususiyatlar, iqlim va mavjud resurslar ijtimoiy tuzilmalarga, texnologik rivojlanishga va hatto kognitiv uslublarga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, og'ir muhitdagi jamiyatlar resurslarga boy hududlardagilarga qaraganda muammolarni hal qilishda turli strategiyalarni ishlab chiqishi mumkin. Zamonaviy kognitiv fan bizning tanamiz va jismoniy tajribamiz kognitiv jarayonlarimiz uchun ajralmas ekanligi haqidagi g'oyani qo'llab-quvvatlaydi. Bizning dunyo bilan jismoniy o'zaro ta'sirlarimiz bizning in'ikoslarimiz, tushunchalarimiz va konsepsiyalarimizni shakllantiradi. Kosmosda harakat qilish, obyektlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish va hissiy ta'sirni his qilish bizning aqliy faoliyatimizga ta'sir qiladi. Ongga materialistik nuqtai nazar aqliy jarayonlarning ildizi miya ichidagi jismoniy jarayonlarda ekanligini ta'kidlaydi. Miya jismoniy muhitdagi jismoniy organ bo'lganligi

sababli, atrof-muhitning xususiyatlari uning ishlashiga va natijada ong jarayonlariga ta'sir qiladi.

Odamlar texnologiya, ijtimoiy tashkilot va madaniy innovatsiyalar orqali atrof-muhit cheklovlarini moslashtiradi, o'zgartiradi va hatto yengib o'tadi. O'xshash muhitda yashashiga qaramay, inson populyatsiyalari fikrlash va xatti-harakatlarning turli shakllarini namoyon qiladi. Madaniy, ijtimoiy va individual farqlar odamlarning dunyoni qanday idrok etishi va o'zaro munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, bu jismoniy dunyo yagona hal qiluvchi omil emasligini ko'rsatadi. Hatto bir xil jismoniy muhitda ham odamlarning tajribalari va talqinlari juda farq qiladi. Shaxsiy tajribalar, qadriyatlar va e'tiqodlar bizning dunyoni qanday idrok etishimiz va unga qanday munosabatda bo'lishimizni filtrlaydi va faqat jismoniy omillar bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydigan subyektiv elementni kiritadi. Ushbu fikrlarda jismoniy muhitning inson tafakkuri va aqliy faoliyatiga sezilarli ta'siri to'g'ri ko'rsatilgan bo'lsa-da, boshqa omillar, jumladan, insonning vakolati, madaniyati va individual subyektivligining murakkab o'zaro ta'sirini tan olish juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Циолковский К.Э. Простые мысли о вечности материи и чувства. – Москва: 1933. – 13-с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о «Дон Кихоте» // Эстетика, философия культуры. – Москва: 1991.
3. Пушкин В.Н. Моделирование познавательных процессов // Зарубежные исследования по психологии познания. – Москва: 1977. – 191-с.
4. Lazizjon Kholikov. [PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF NATIONS AND INTERNATIONAL RELATIONS IN THE VIEWS OF EASTERN THINKERS](#) // Current approaches and new research in modern sciences. 2023/7/10.
5. Lazizjon Kholikov. [FEATURES OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN](#) // Development of pedagogical technologies in modern sciences. 2023/7/10.
6. Turdiev, B. (2024). BUILDING A FUTURE: THE ROLE OF CULTURE IN NEW UZBEKISTAN'S IDEOSPHERE. Академические исследования в современной науке, 3(31), 171-176.
7. Turdiev, B. S. (2024). Balancing national and universal perspectives: the dialectical dynamics in society's ideosphere. Asian Journal of Basic Science & Research, 6(3), 59-65.
8. Sobirovich, T. B. (2024). The National Idea as a Driving Force behind Ideospheric Transformation in Uzbekistan: Exploring its Implications and Impact. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 8(3), 170-176.
9. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of Societal Ideosphere: An Analytical Study of Medieval Philosophical Thought. Philosophy, 8(3), 12-18.
10. Sobirovich, T. B. (2024). Exploring the Ideosphere: A Comprehensive Examination of Eastern Philosophical Perspectives and Their Societal Reflections.
11. Sobirovich, T. B. (2024). The Dynamics of Ancient Thought: How Philosophies Shaped Changing Societal Ideospheres. Dynamics, 8(3), 19-24.